

HERMENEVS

7^e JAARGANG, AFL. 7 — 15 MAART 1935

Ementitae Nuptiae.

Rem miram narrare libet mihi ridiculamque,
Quam cives pagi nuper videre propinqui,
Et quae ceperunt magno spectacula plausu.
 Agri cultor erat, viduus, maturior annis,
Quem, cum nomina sint odiosa, Philemona dicam.
Ille, iterum cupiens uxorem ducere, amicos
Consultat: promptos se promiserunt ministros.
Deinde iocosa cohors quid struxerit ingeniose
Expedit, modo sit praesens mihi Musa canenti !
 Ardelio est, cunctis paganis notus abunde,
Desidiosus homo, vagabundus, comicus idem
Atque auritus ad haec, unde appellatur Asellus.
Hunc adeunt, huic persuadent post pocula multa,
Ut pudibunda velit iamiam matrona videri.
Uxor is tum quisque suae clam surripit apta
Vestimenta, quibus mox involvatur Asellus.
Rem bene gesserunt: velant bombycina texta
Crura pilosa viri, circumdant serica plantas,
Pictus sordidulos artus obducit amictus.
Squalida quae fuerant, tinguuntur labra mure,
Vultum purpureo velant vaccinia fuce,
Qui croceo raros cingunt velamine crines.
Verum est artis opus: quantum mutatus ab illo est,
Qui mendicus inops parvae stipis aera rogabat !
 Iamque adiere procum veterem cupidumque sodales
Atque nurum socio se nactus esse reportant.
Ad congressum igitur condicitur hora locusque.
Conveniunt: prodit velut altera Baucis Asellus,
Quam stupet, extemplo percussus amore, Philemon!
Mox caupona tenet geminos, sandre liquore
Foedus amant largo, cumque exsecretur Asellus
Potus femineos, personam rite tuetur
Iuniperique merum sibi denegat: haud procul inde
Nempe sedent limisque oculis speculantur amici.

Denique constituunt concordi mente secundum
Congressum atque abeunt: abit alter amore meroque
Plenus, sed praeter solitum bene sobrius alter.

At iam mirifico populum sermone replebat
Fama, malum qua non aliud velocius ullum.
Ad solitum coiere locum: concurrat eodem
Ingens turba simul, iamque evomuisse videtur
Pagus quicquid habet densa cum prole parentum.
Spectatum veniunt, conclamant nomen Aselli.
Heu! praesto iam sunt vigiles gliscente tumultu
Discussaque manu dudum mirantur amantes.
Tandem liber abit vetulus simulataque sponsa
Mittitur in rigidi latebrosam carceris umbram.
Hic raptim misero muliebria tegmina demunt
Et praestare virum sensim se coepit Asellus.
Forti laxatur pretiosa subucula dextra
Exque sinu cecidit bis brassica rubra soluto:
Pro mammis fuerant, quas huic natura negarat!
Tunc vero vigiles distorquent ora cachinno
Dimittuntque virum nec magna piacula poscunt.
Sic sibi vestitus muliebriter ipse placebat,
Baucidis ut fieri subito simulacra iuberet,
Quae, cum crapula non obstat, nunc venditat asse.
At servare domum solus tristisque Philemon
Mavult, namque viro non fidit protinus ulli.

P. H. D.

Anthropismos, humanitas, humanisme.

II.

Alvorens wij over kunnen gaan tot de beschouwing van onze gegevens voor de aan het eind van het vorig gedeelte genoemde tegenstelling anthropisme: cynisme dient iets te worden gezegd over de ontstaansvoorwaarden voor deze tegenstelling, het verdere sluit zich van zelf dan daarbij aan. Zoals wij op grond van de blz. 91 vlgg. meegedeelde aanwijzingen veilig mogen concluderen, was Aristippus' praegnante gebruik van ἄνθρωπος in de zin van πεπαιδευμένος en van ἄνθρωπισμός in die van παιδεία (-σις) niets dan

de consolidering van een uit de sfeer der sophistiek stammende beschouwingwijze, waarschijnlijk zelfs eenvoudig voortzetting van een in erudiete kringen reeds voor hem tot ontwikkeling gekomen spraakgebruik. Welk een belangrijke plaats in die sophistische TtociSsia zowel in het algemeen gesproken het gevoelselement innam als ook in het bijzonder de zin voor het wel-behagend schoon in al zijn vormen op het gebied van kunst en leven, is wel algemeen bekend; het verdient in dit opzicht vermelding, dat Aristippus, wiens vorming als hoogste doel beoogde een vorming van den door redelijk bezinnen en zelf tucht bestuurden gevoelsmens¹, als eerste begin der door hem beloofde παιδεία met name heeft genoemd het met begrip kunnen genieten van de schoonheden van een dramatisch kunstwerk; ieder kent het beroemde — van hem afkomstige — „altháns zal uw zoon in het theater niet zitten als steenblok op steenblok”. Het is dezelfde, het aesthetische in de levensleer opnemende beschouwing, die later M. Terentius Varro, tijdgenoot van Cicero en als kenbron voor de oude betekenis van „humanitas” genoemd door Gellius, de ongetwijfeld uit het Grieks vertaalde woorden doet neerschrijven: „Voor wie alleen maar dorst heeft is iedere beker goed genoeg, humanitas echter vraagt een wel-gevormde”.

Ook zonder dat ik het zeide, zal de lezer hier waarschijnlijk de tegenstelling hebben gevoeld met die andere levensleer, waarvoor zelfs de schamelste nap nog overtollige ballast wordt, wanneer men van het kind heeft geleerd uit de holle hand te drinken: de leer van den cynicus. Deze leer zoals die het eerst is voorgedragen door den simplist onder de Socratici, Antisthenes, stelde tegenover het cultuur- en ontwikkelingsoptimisme der sophistiek de theorie, dat de ware mens de „onbedorven”, met het allemodigste tevreden natuur-mens was en dat alle zogenaamde zegeningen der beschaving in stede den mens te veredelen en gelukkiger te maken hem niets hadden gebracht dan een stelsel van waanvoorstellingen, wens en begeerten, dat de bron was geworden van alle zonden en alle ongeluk. Terecht — zo heette het in een tegen de sophistische verheerlijking van Prometheus als cultuur-brenger gerichte mythe-verklaring — was de euvelmoedige Titan door Zeus gestraft voor

¹ Ἐχω, οὐκ ἔχομαι is zijn beroemde kenspreuk, waaraan hij in de practijk ook getrouw was en waarin hij de Socratische σοφροσύνη („bedwingzaamheid” in goed oud Nederlands) hoog hield.

zijn onheilsgaven: eerst de zwoegende plichtheid Heracles had in 't eind den lijder kunnen verlossen van de hem in de lever knagende begeerten. En zo bestond dan de enige redding voor den verworden beschavingmens in training van de verslachte en verkeerd gerichte wil tot een zelfgenoegzaam plichtsbestaan, dat boven de bevrediging van de eerste levensbehoeften niets verlangde. Daarvoor was echter nodig een uitroeien van alle waanvoorstellingen omtrent waarde van in werkelijkheid waardeloze dingen zoals de conventie (νόμος) die tot geldigheid had gebracht, alle genots- en behaaglijkheidsbanden met de bestaande beschaving moesten *doorgesneden* worden: eerst zo kon de vrije en in zijn deugdbedrijf gelukkige natuurmens worden hersteld. In Antisthenes' leerling Diogenes heeft deze „natuur”-leer (in werkelijkheid een monomaan geworden rationalisme, dat in zijn felle strijd tegen het „welbehagen” aan de ene helft der menselijke natuur, het gevoelsleven, ook in zijn edelste vormen het bestaansrecht ontzegde) zijn drastischen, principieel beschaving- en schaamte-lozen propagandist van de straat gevonden. De bijnaam κύων, die de veel gematigder Antisthenes reeds had gedragen en die al naar gelang van wie hem bezigde scheldnaam of erenaam was, is door *zijn* opzienbarend getuigen tot een vaste betiteling geijkt. Wanneer men nu overweegt, dat de humanitas-verkondiger Panaetius enerzijds Aristippus heeft geprezen en anderzijds, zoals wij nog zullen zien, scherp zich gekeerd heeft tegen de cynici en de „bijna cynische” Stoïcijnen vóór hem, dan zal het duidelijk zijn, dat het zijn belang heeft de ten dele ook indirecte aanwijzingen van de telkens weer opduikende tegenstelling Aristippus—Diogenes hieronder te vervolgen.

Beginnen wij met een kleine collectie van aan Diogenes toegeschreven uitlatingen, waarin overeenkomstig diens professie van „ómmuntin” van het geld -ende “ — παραχαράττειν τὸ νόμισμα — de praegnante betiteling „mens” op het niet door „de beschaving” bedorven natuurproduct duidt. Ziehier dan:

„Toen iemand hem bij zijn terugkeer van de Olympische spelen eens vroeg, of er veel publiek was geweest, antwoordde hij: *Veel publiek, weinig mensen*” (Diog. L. VII, 2, 60, een variatie ib. 30).

„Eens riep hij luidkeels: *Héila, mensen!* maar toen men kwam aanlopen, sloeg hij er op in met zijn stok: *Mensen heb ik geroepen. niet vullis!*” (ib. 32).

„Op klaarlichte dag liep hij eens met een aangestoken lampje

Ik ben op zoek, zo zei hij, naar een mens” (ib. 41), Een elders bewaarde anecdote laat hem zichzelf qualificeren als toekomstige vader van een „mens”, waarop hem wordt toegevoegd: „neen, vijüi een hond, hond.”

Deze en dergelijke uitlatingen krijgen een nieuw relief, wanneer wij bedenken, dat het gangbaar spraakgebruik sedert lang — Diogenes is een jongere tijdgenoot van Aristippus — de praegnante benaming in quaestie toekende aan den normalen πεπαιδευμένος. Eerst zo wordt een andere anecdote ook eerst recht verstaanbaar, die in zeer verkorte vorm aldus is overgeleverd: „Rhetoren en gevierde houders van voordrachten betitelde hij als driedubbele mensen, daarmee bedoelend driedubbele ongelukken” (ib. 47). Bij de geënceneerde vorm is het begin hier blijkbaar geweest een quasi-entusiast toekennen van de hyperbolische loftuiting „τρισάνθρωπος” aan dergelijke typen van wereldse TraiSsia, gevolgd dan door een cynisch stortbad. Voor dit aanblaffen tegen den op zijn traditionele beschaving trotsen Griek in het algemeen kan men tot zijn nut en genoegen nog nalezen de geestige beschrijving bij E. Schwartz, *Charakterköpfe* II blz. 17, waar alleen ten onrechte „de Hond” wel wat eenzijdig als de meerdere tegenover den beschavings-„philister” compareert. Wij zullen er niet verder bij stilstaan en gaan over tot het persoonlijk contrast Diogenes—Aristippus.

Evenals Plato en tegelijk met deze heeft Aristippus een tijdlang als leraar vertoefd aan het hof te Syracuse. Naar wordt meegedeeld, had Dionysius een bizondere voorkeur voor den „het aanwezige genietenden maar het afwezige nimmer met moeite najagenden” levenswijze. Dat deze bij al zijn hoffelijkheid van man van de wereld allerminst een byzantinist was blijkt uit meer dan een ons overgeleverd staal van zijn vrijmoedigheid. Het spreekt echter vanzelf, dat voor een Diogenes dit verkeren aan een hof reeds voldoende was voor het vormen van het vernietigend vonnis „serviliteit”. Zo brengt de vrij machtig, maar met kennis van zaken fingerende wijsgeer-anecdote der oudheid beide wijsgeren dan samen in een wonderlijk straatgesprek, dat voor ons van belang is als testimonium. Diogenes staat zelf zijn groente te wassen, als daar juist de ander voorbijkomt. „Had jij maar geleerd met groente tevreden te zijn”, aldus de Hond, „dan zou je nu geen strijkages maken (ἐθεράπευες) tegenover vorsten”. Waarop Aristippus: „En wist

jij maar, hoe men met mensen moet omgaan (ἦδεις ἀνθρώποις ὀμλεῖν), dan zou je nu geen groente staan wassen” (Diog. L.).

Op zijn manier is deze plaats even belangrijk als die vroeger reeds aangehaalde met ἀνθρώπων ἕχνη en ἀνθρωπισμός, men moet hem slechts in zijn historisch verband beschouwen. In de eerste plaats zij dan gewezen op het feit, dat de peripatetische cultuur-theoreticus Clearchus, schrijver van een Περί παιδείας, dat iets verder genoemd wordt, in een excerpt bij Athenaeus aan de cynici *dit* onder meer verwijt, dat zij wars zijn van alle „συνανθρωπίζειν”, waarmee bedoeld wordt op hun principieel niet deel nemen aan de burgerlijke en beschaafde samenleving, hun onsociale en onsociabele eigenschappen. Als zij — aldus Clearchus — in plaats van den straat-hond zich tot voorbeeld kozen den waakhond, dien trouwen huisgenoot der mensen, dan zouden zij in dit opzicht anders hebben geleerd, zij zouden ook niet zo jammerlijk blijk geven van gemis aan een fijne neus ter onderscheiding van eigen en vreemd: nu echter kunnen zij alleen maar onhebbelijk blaffen, zonder kieskeurigheid elk voer dat ze vinden opschrokken en den havelozen zwerver zonder onderdak spelen.

Dit ten eerste. En daarnaast dan de passage uit Cicero's *De Officiis* (1142—149), waar de laatste aanwijzingen worden gegeven voor die wel-levenskunst, die zo hier als tevoren reeds vaker gequalificeerd wordt als humanitas. Als grondwet voor alle omgang met anderen heeft te gelden dat op de „waardering bij hen, temidden van wie wij leven” gerichte „égard” (*verecundia*), dat men het gevoels-aspect der „gerechtigheid” zou kunnen noemen (zie ib. § 99). Als een lichtere zonde tegen de verplichtingen in dit opzicht wordt o. a. vermeld een in gedachten verzonken zijn tijdens een gastmaal, als in hoge mate „inhumanum” een zingend over de markt gaan en al wat er meer in die richting is aan grove onwel voeglijkheid. Een der contróle-middelen is hier de burgerlijke conventie en niemand moet denken, dat omdat Socrates of Aristippus wel eens iets onconventioneels hebben gedaan of gezegd, dit nu ook hem maar ineens vrij staat: „magnis et divinis bonis hanc licentiam adsequabantur”. — Met een scherpe uitval volgt dan onmiddellijk: „Cynicorum vero ratio tota est abicienda; est enim inimica verecundiae, sine qua nihil rectum esse potest, nihil honestum.”

Ondanks de meer dan eens door vroegeren opgemerkte, sterke verkorting door Cicero in dit gedeelte is het nog duidelijk, dat bij

Panaetius Socrates¹ en zijn leerling Aristippus om hun inachtnemen van een ten dele door hun persoonlijke aard bepaald „decorum” uitvoeriger besproken zijn. Men vindt in § 127—137 een analoog tractaat, waar eerst vooral met betrekking tot de taal „de cynici en die Stoïcijnen, die bijna cynici waren” wegens hun minachting voor welvoeglijkheid en goede smaak worden gegispit (§ 130 heet — het zij terloops opgemerkt — ook verwaarloosde kleding „inhumana”) en dan, als Cicero weer tot de taal terug is gekeerd, de Socratici als voorbeeld worden gesteld om hun aangename, zowel vlotte als fijn-geestige conversatietoon; waarop besloten wordt met een aanwijzing, hoe men met anderen te spreken heeft: steeds zo, dat er een grondtoon is van égard, ook zelfs bij de ernstigste bestraffing. Wij zullen dit aanstonds terugvinden bij een wijsgeer, die als levensleuze het ἀνθρωπίσειν gemeen had met Aristippus.

Het slot van de passage § 142—149, onmiddellijk na de uitval tegen de „cynicorum ratio” geeft dan op de basis van een algemene „verecundia” voor den mede-mens een korte wenk omtrent de bij de omgang in acht te nemen onderscheidingen, zulks overeenkomstig de gradaties van waarden en waardigheden en de deels engere, deels ruimere kringen van mensen-verwantschap². Zo is men bijvoorbeeld aan den vertegenwoordiger van het hoogste gezag deferentie en eerbied verschuldigd en behoort men op andere wijze respect te tonen voor zijn medeburger dan voor een vreemdeling, maar dit altijd — Cicero besluit er abrupt zijn sterk verkort referaat mee — op de grondslag van eerbied voor de samenhorigheid van het mensdom. — Men ziet het, niet alleen het Aristippus door Diogenes verweten „θεραπεύειν” van een vorst vindt hier als onderdeel van het εἰδέναι ἀνθρώποις ὀμλεῖν zijn plaats, maar ook Clearchus’

¹ Voor Socrates verg. Diog. L. II, 5, 28. Wat Aristippus betreft: deze is om niets zo bekend geweest in de oudheid als om zijn aesthetisch-ethisch besef van het „passende” in iedere levensverhouding. Diog. L. noemt hem een meester in het „zich *harmonisch* instellen op plaatselijk milieu, tijdstip en personen [daarover handelt Cicero juist § 142 vigg.] en in het stijlvol spelen van iedere rol die ’s levens omstandigheden hem oplegden”. Bij Horatius (*Epist.* I, 17, vgl. I, 1) wordt hij in dit opzicht gesteld tegenover en boven den cynicus Diogenes, die niet „buiten” zijn armoetierigheid kan. Dat het bij Panaetius-Cicero overal ten grondslag liggende beeld van den zijn levensrol(-len) spelenden mens tot het Aristippus-verband behoort zij met een enkel woord hier opgemerkt.

² Hierover uitvoeriger bij Cic. in een voorafgaand tractaat over, „de gerechtigheid”.

tegen de sansculotten-„gelijkheid” der cynici gerichte opmerking over de „fijne neus ter onderscheiding van eigen en vreemd”.

Het laatste testimonium voor de tegenstelling Aristippus—Dio- genes, dat onze aandacht vraagt, is te vinden bij Lucianus in diens boeiend en met grote liefde geschreven leven van Demonax, een eclecticisch wijsgeer, dien de schrijver persoonlijk goed heeft gekend. Met de cynici, waartoe hij oorspronkelijk behoorde, had hij alleen gemeen de innerlijke vrijheid, de oprechtheid en de soberheid. Overigens vertoonde hij niets van hun typische eigenaardigheden, hun arrogante houding, hun barse, blaffende toon, hun verwaarloosd uiterlijk en hun onmaatschappelijkheid, neen: „hij volgde de gebruikelijke levenswijze van allen, nam deel aan de gezellige omgang en trad op als gewoon burger onder de burgers” — men zou het συνανθρωπίζειν van Clearchus niet beter kunnen omschrijven. In het gesprek was hij van een innemende vriendelijkheid, rijk aan humor en geestige invallen, maar nimmer een ander daarmee kwetsend. Een der dingen, die Lucianus het meest in hem eert, is dat hij de zonde met ernst en kracht bestreed maar hem, die gezondigd had, vergaf en dat hij in iederen mens als mens zijn natuurlijken verwant zag: wij herkennen den homo humanus reeds. Welnu, deze Demonax gaf door zijn goedlachsheid en schertsende toon aanstoot aan den quasi patent-cynicus Peregrinus, een holle poseur, door Lucianus, gelijk bekend, in een speciaal geschrift aan de kaak gesteld. „Δημῶναξ, οὐ κυνᾶς!” voegde deze eens den afvallige toe. „Περεγρίνε, οὐκ ἀνθρωπίζεις” gaf de ander ten antwoord. Het is ons, alsof wij hier Aristippus horen spreken. En welbeschouwd doen wij dit ook. Naar Lucianus namelijk verderop in hetzelfde geschrift mededeelt, heeft Demonax eens op de hem gestelde vraag, met welken filosoof hij het nu eigenlijk hield, aldus geantwoord: „Πάντες μὲν θαυμασοί· ἐγὼ δὲ Σωκράτην μὲν σέβω, θαυμάζω δὲ Διογένην, καὶ φιλῶ Ἀριστιππον.”

Ik meen te mogen zeggen, dat de achtereenvolgens aangehaalde plaatsjes met ἀνθρωπος, met ἀνθρωπίζω en ἀνθρωπισμός tezamen volledig het beeld dekken, dat ons de om met Gellius te spreken „παιδεία-humanitas” van ± de laatste anderhalve eeuw voor Christus biedt en ook dit, dat wij overal, aan de Griekse zowel als aan de Latijnse kant een bewust positie-nemen vinden tegen het cynisme, voorzover dit een minachting predikt voor de gevoelswaarden der beschaving. Het bestaan hebben van dit antagonisme

is echter niet alleen van belang in zakelijk opzicht, maar óók in taalkundig, de term ἀνθρωπισμός toch, die wij als aequivalent vonden voor het Latijns humanitas laat zich hierdoor namelijk naar de formele zijde samenbrengen met een kleine groep van deels gelijkgerichte, deels constrasterende Griekse standaardtermen, waarvan de gangbare Latijnse weergave een welkome toets levert voor de opgestelde aequivalentie. Men oordele slechts.

Demonax de ἀνθρωπίζων debiteert bij Lucianus ergens een aardigheid op een ἀπαίδευτος, die zich schuldig maakt aan fouten tegen het zuivere spraakgebruik (ἐλληνίζειν) ∞ Cicero noemt in zijn *De Oratore* iemand die het zuivere spraakgebruik (latine loqui) niet beheerst geen „homo”. Ziehier nu de technische termen voor het correcte en oncorrecte in een reeks zoals zij in rhetorica-leerboeken voorkwamen: ἑλληνισμός, βαρβαρισμός, σολοικισμός ∞ latinitas, barbarismus, soloecismus (Ad Herenn. 4, 17). Is er sprake van Grieks, dan zegt men graecitas.

Twee Gr. termen voor „geestig”- resp. „grappigheid” zijn ἀστεϊσμός (-μοί) en χαριεντισμός ∞ bij Cicero urbanitas (-tates) en hilaritas.

Zowel in het algemeen omtrent de orthodoxe Stoïcijnen als speciaal omtrent zekeren Apollonius, in zijn jeugd medeleerling van Panaetius, wordt ons meegedeeld, dat volgens hen: „de wijze zal κννίζειν” en dat: „κννισμός” de alle omwegen afsnijdende, korte weg naar de deugd is.” Cicero vertaalt uit Panaetius het abstractum met „cynicorum ratio” (z. boven); lateren zeggen ook in het Latijn vertaald: „canini” voor „cynici”, een puristisch „caninitas” is waarschijnlijk om de klank al niet in gebruik geweest, men sprak met een leenvorm van „cynismus”; verg. barbarismus naast latinitas.

De κννισμός (-ίζειν) als levensstijl verwerpende, zich in dit opzicht bij Aristippus en de jongere peripatetici aansluitende Panaetius doet als eerste in de Stoa het cultuur-parool horen van ἀνθρωπισμός (-ίζειν) eo de Romeinen vertalen: humanitas (-anum esse e. derg.). — Zo blijkt niet een overigens denkbaar ἀνθρωπειότης, dat men wel eens als parallel voor het Latijnse abstractum in quaestie gepostuleerd en dan gemist heeft, het normale aequivalent voor het woord op -itas maar juist dit in het apophthegma van Aristippus bewaarde ἀνθρωπισμός. Tegenover κννικός stond daarbij formeel ἀνθρωπικός, waarnaast het

zoals Prof. Bolkestein mij meedeelde in de bewaarde teksten steeds volkomen op dezelfde wijze als dit gebruikte ἀνθρώπινος nog de aandacht verdient.

In een der volgende afleveringen hoop ik tot slot nog iets mee te delen omtrent de oorzaken, die kort na Cicero's tijd er toe geleid hebben, dat de oude, ruime gebruikssfeer van humanitas zich verengd heeft tot die, welke Gellius op de vroeger geciteerde plaats in het Grieks weergeeft met φιλανθρωπία, een begrip dat ook in de Grieks-sprekende wereld het levend gebleven residu schijnt geweest te zijn van het oude ἀνθρωπισμός; ware dit niet zo, het zou onbegrijpelijk zijn, waarom Gellius niet dit maar alleen het „ongeveer overeenkomende παιδεία” ter explicatie geeft. Dit laatste gedeelte van ons onderzoek zal ons in aanraking brengen met een tweede begripspaar, nu niet κινίσειν en ἀνθρωπίσειν, maar dit laatste en ἀθανατίσειν. Tot besluit zal dan tevens iets gezegd kunnen worden over het renaissance-woord humanisme en het nieuw-Griekse equivalent daarvan. J. D. M.

Allard Pierson Museum.

Een nieuw museum met een van ouds reeds bekenden inhoud is in het eind van 1934 te Amsterdam ontstaan. Het mag verondersteld worden, dat uit de berichten in de dagbladen voldoende bekend geworden is, dat als laatste „redmiddel” voor de archaeologische verzameling Scheurleer ten slotte nog slechts de mogelijkheid overbleef, de geheele collectie naar Amsterdam over te brengen.

Toen eenmaal het aardige museumgebouw aan de Carnegielaan in den Haag verkocht was, en bovendien bleek, dat ook de geldmiddelen voor behoud der verzameling te 's-Gravenhage niet konden worden bijeengebracht, heeft de Allard Pierson Stichting liet initiatief genomen tot een samenwerking van alle krachten. Dank zij vooral ook de medewerking van de Gemeente Amsterdam, welke een gebouw ter beschikking stelde en het onderhoud daarvan op zich nam, kon, na een grondige verbouwing het Museum 12 November 1934 geopend worden. Gelegen aan de Sarphatistraat 129 (hoek Roetersstraat), in de onmiddellijke nabijheid van het Station Weesperpoort en vanaf het Centraalstation met de tramlijnen 8 en 11 gemakkelijk te bereiken, is het thans dagelijks (behalve Dinsdag en Donderdag), ook Zondags van 1—4 uur (van 1 . IV—1 . X tot 5 uur) voor het publiek te bezichtigen tegen een toegangsprijs van f 0.25.

Hoewel het museum in de eerste plaats bedoeld is als studieverzameling van de Universiteit van Amsterdam en daarom, evenals de Stichting, waarmede het nauw verbonden is, den naam van Allard Pierson draagt, den man, aan wien de Amsterdamsche Universiteit zooveel te danken heeft, zou het het aandenken van dezen geleerde kwalijk dienen, wanneer het niet, naar zijn voorbeeld, er naar streefde, zich in den dienst te stellen van een ruimeren

kring dan die der vakgenooten alleen. En inderdaad, juist de zichtbare, tastbare overblijfselen uit de oudheid zijn bij uitstek geschikt de belangstelling voor het verleden te wekken en te boeien. De lectuur van uitgelezen meesterwerken kan ons al te vaak doen vergeten, dat zij, die deze schreven en vooral zij, die deze genoten, menschen waren als wij, met nooden, behoeften en verlangens, die, zoo al niet identiek aan de onze, dan toch in vele opzichten gelijksoortig waren. De eenzijdige beperking tot de literatuur stelt ons aan het gevaar bloot, een afgesloten wereld te construeeren, wellicht schoon, maar toch ook vreemd. Wat aan materieele overblijfselen bewaard is, toont ons de klassieke oudheid in het dagelijkscli leven, brengt ons maar al te duidelijk tot bewustzijn, dat wij het, zelfs in materieel opzicht, niet „so herrlich weit gebracht” hebben, als het ons soms wel eens wil schijnen, en geeft ons aan den anderen kant ook weer een menschelijke basis van verstandhouding met onze voorgangers in het verleden. Met verbazing zien wij zelfs aan simpele voorwerpen van dagelijksch gebruik een adel van vorm, een verfijning van eenvoudigen smaak, die ons doet bevroeden, hoe diep deze eigenschappen in de samenleving wortelden en misschien ook beter doet begrijpen, dat zij, die dit alles vanzelfsprekend bezaten en gebruikten, van nature rechtens waren over literaire kunstproducten, waarover wij ons een oordeel met moeite verwerven. Zoo kan de omweg over de beeldende kunst naar het mij voorkomt zelfs voor den zuiveren philoloog zijn nut hebben en zeker zal hij, wiens werk elders ligt, maar wiens neiging hem toch nog — of weer! — naar de klassieke oudheid voert, hier profijt kunnen vinden. Juist in dit tijdschrift, waar enkele niet-classici indertijd op zoo uitnemende wijze hebben uitgesproken, wat hun klassieke opleiding voor hun leven beteekent, mag dit gezegd worden. Want hoevele oud-gymnasiasten zijn er niet, die het bij hun opvoeding met „de helft”, de literaire kant van de oudheid hebben moeten stellen, voor wie de „andere helft”, de kunst, grootendeels een gesloten „boek” bleef. Bewijst niet reeds een vergelijking als de juist gebruikte, hoezeer eenzijdig onze opvoeding is?

Nu meene men niet, dat het Allard Pierson Museum uitsluitend kunst, in onzen modernen zin, bevat. Er zijn vele voorwerpen, die niet veelmeer dan documentaire waarde hebben. „Maar men moet toch ook het begrip „kunst” in de oudheid niet te eng nemen. De behoefte te vormen naar bepaalde, algemeene normen van schoonheid doordringt de antieke samenleving veel sterker en dieper dan de onze, zoodat de eigen „stijl” van plaats en tijd, het handschrift der cultuur ook in bescheiden voorwerpen ons scherp en helder voor oogen treedt.

Het heeft geen zin hier op enkele pagina's een ontoereikend overzicht van de voortreffelijke serie's vazen en terracotta's, van de werken in steen en brons, van glas en weefsels en edele metalen te geven, die thans ten toon zijn gesteld. De bezoeker vindt te zijnen gerieve een korte catalogus (26 p.), voorloopig van aard en ook nog niet te koop, die hem in staat stelt, een algemeen overzicht te verkrijgen. Een uitvoerige catalogus is in bewerking.

Maar zelfs met catalogi is het, voor den algemeen belangstellende, niet zoo heel gemakkelijk in deze wereld door te dringen. De klassieken vragen meer dan een cursorische belangstelling en het Museum heeft nu de taak leiding te geven aan getoond interesse. Dit is onder de huidige omstandigheden niet gemakkelijk, want het spreekt van zelf, dat daarvoor een, zij het ook bescheiden, staf van medewerkers noodig is en dat over geldmiddelen moet kunnen worden beschikt, om door eenigen aankoop en aanvulling der verzameling, door noodige publicatie's een gezonde ontwikkeling te bewijzen en een steriel stagneeren te vermijden.

Op het oogenblik mag tot dit doel op de openbare kas geen beroep worden gedaan. De Allard Pierson Stichting kan onmogelijk meer doen, dan zij reeds deed, en het Museum zelf beschikt slecht over de geringe opbrengst der entree-gelden, die voor loopende kleine uitgaven meer dan noodig zijn. Om hier nu hulp te schaffen heeft zich voor eenigen tijd een Vereeniging van Vrienden van het Allard Pierson Museum geconstitueerd, die zich ten doel stelt, met alle geschikte middelen den bloei van liet Museum te bevorderen. Deze vereeniging is echter niet uitsluitend, zelfs niet in de eerste plaats, een instrument ten dienste van het museum. Zij beoogt tevens de concentratie in ruimsten zin van allen, die belang stellen in de antieke kunst en cultuur. Het Museum, dat tevens over een ruime gehoorzaal met gelegenheid om te projecteeren beschikt, is voor deze vereeniging het aangewezen centrum. Zij zal daar op gezette tijden bijeenkomsten houden, waar bepaalde groepen van voorwerpen in het Museum in samenhang besproken en daarna bezichtigd kunnen worden, waar misschien nieuwe aanwinsten voor de leden worden toegelicht en waar nu en dan ook lezingen van meer algemeene strekking worden gegeven. Ook door het organiseeren van rondleidingen zal liet Museum zich in den dienst stellen van de leden der vereeniging, die op haar beurt het Museum steunt en in staat stelt, zijn doel te vervullen. Een wisselwerking zou men dit doel dus kunnen noemen, het vormen van een onderling band, waardoor de leden voor den materieelen steun, dien zij geven, zoo zij dit wenschen, het geestelijk bezit van de verzameling kunnen verwerven. Zoo wordt hier getracht in kleinen kring het bestaansrecht van elk openbaar museum te rechtvaardigen. Want het opbergen en bewaren van monumenten van het verleden kan nooit zonder meer het doel van een museum zijn. De musea zijn er niet om classificeerende vakgeleerden een aangenaam tijdverdrijf te bezorgen. Hoe nuttig en noodig deze werkzaamheden ook mogen zijn, zij mogen geen einddoel worden, en zeker zou het gebruik van gelden uit de openbare kas voor dit doel niet te verdedigen zijn. Wie er toe bijdraagt, de musea in stand te houden, heeft het recht te verlangen, dat het hem mogelijk worde gemaakt het openbaar bezit tot zijn persoonlijk geestelijk eigendom te maken, het recht zelfs te verwachten, dat hem de weg daartoe geëffend worde.

Het Allard Pierson Museum en de Vereeniging van Vrienden van dat Museum zullen trachten dit doel naar vermogen te verwezenlijken.

Van beide zijden vooronderstelt dit pogen offers. Offers aan tijd — en aan geld! Om de laatste niet te bezwaarlijk te maken en zooveel mogelijk belangstellenden in staat te stellen in dezen kring te treden, heeft de Vereeniging drie soorten van lidmaatschap ingesteld, in het vertrouwen, dat ieder het zich een plicht zal rekenen naar draagkracht zijn eigen plaats te bepalen. De leden-donateurs, op wier steun in het bijzonder gehoopt wordt, dragen jaarlijks ten minste f 25.— of ineens ten minste f 500.— bij. Voor de gewone leden zijn deze bedragen ten minste f 5.— per jaar of f 100.— in eens, terwijl ten slofte voor studenten aan een Nederlandsche universiteit een student-lidmaatschap van ten minste f 2.50 per jaar is ingesteld. Alle leden hebben vrijen toegang tot het Museum en alle lezingen, rondleidingen en bijeenkomsten, die worden georganiseerd. Bovendien zullen zij een reductie genieten bij den aankoop van de museumpublicaties, voorzover deze niet gratis ter beschikking worden gesteld. Alle nadere inlichtingen worden gaarne verstrekt door den secretaris, den heer W. A. van Leer, Apollolaan 117, Amsterdam Z.

De „redding” van dit museum voor Nederland is indertijd terecht gekenmerkt als een nationale zaak, een eereplicht van Nederland, die vervuld moest worden — ondanks de crisis!

Het gaat er thans om, ook ondanks de crisis, te bewijzen, dat deze jonge instelling levensvatbaar is. Moge de wil, dit bewijs te leveren, dan ook blijken!

Amsterdam.

G. A. S. SNIJDER.

De praehistorie van Italië in vogelvlucht.

II.

In al deze opzichten is de tegenstelling met de neolithische bevolking van Italië in het oog loopend, de overeenkomst met Zwitserland daarentegen treffend. De volgende klimatologische overwegingen maken het zelfs aannemelijk, dat de lijkverbrandende bronstijders van Noord-Italië over Zwitserland uit Zuid-Duitschland gekomen zijn. Gedurende den laatsten ijstijd was Zwitserland geheel met gletschers bedekt. We vinden dan ook de sporen van een palaeolithische bevolking (uit het koude tijdperk wel te verstaan, dat in Frankrijk Magdalénien heet) alleen op den Noordrand, bij Bazel en Schaffhausen. Toen de gletschers zich terugtrokken kwam het van het Noorden zeer gemakkelijk toegankelijke Zwitsersche heuvelland vrij. Daar lokten de vlakke oevers der meren al in het neolithische tijdvak een talrijke bevolking. Aan den Italiaanschen kant zijn de Alpen, zooals ieder reiziger weet en ook de kaarten duidelijk maken, zeer moeilijk te benaderen: de rivierdalen gaan over in nauwe, eerst in of na de middeleeuwen begaanbaar gemaakte kloven, de passen liggen zeer hoog. De zoeven beschreven Italiaansche nederzettingen zijn nooit neolithisch — zooals vele Zwitsersche — maar ontstaan pas in den bronstijd. Toen was de gemiddelde jaartemperatuur eenige graden Celsius hooger dan nu, viel er minder regen, waren de hoogste Alpenpassen gemakkelijk bereikbaar en kon dus hét overschot van de Zwitsersche bevolking zonder bezwaar de streek om de Italiaansche meren en de er bij aansluitende Po-vlakte tot woonplaats uitkiezen.

Was het een toeneming van warmte geweest, die de paalbouwers zich over Noord-Italië, waar toen blijkens de vondsten de er nu verdwenen steeneik talrijk groeide, bijna tot Bologna toe had doen verbreiden, waarschijnlijk maakte een tegenovergesteld natuurverschijnsel, dat omstreeks negenhonderd vóór Christus de temperatuur in ons werelddeel tot beneden het tegenwoordige gemiddelde deed dalen en de hoeveelheid van den neerslag sterk toenemen, hun het verblijf in de vlakte ten Zuiden van de Alpen en op de Zwitser-

sche meeroevers onmogelijk. Wie de winters van de Po-vlakte kent begrijpt onmiddellijk, dat ze bij nog grootere hevigheid van koude dan de tegenwoordige zonder degelijke verwarming — die in houten paalwoningen niet te verwezenlijken is — onbewoonbaar wordt. De bronstijdbevolking verdwijnt dan ook uit de vlakte en van den Zuidkant der Alpen behalve op enkele beschutte plekken, bijvoorbeeld de oevers van de meren van Garda en Como, die nog als een binnenlandsche Riviera gelden. Tengevolge van deze verhuizing verloor de bedoelde bevolking het contact met de Oostelijke helft der Alpen, die hen rijkelijk van koper voorzien hadden en met het verre Noorden (Bohemen en Engeland ?), dat hun tin leverde. Wat de behoefte aan koper betreft, daarin kon blijkens de vondsten in aeneolithische graven ook Midden-Italië voorzien, maar tin was moeilijker te krijgen.

Hoe kan men de verhuizing der paalbouwers constateeren? De bronzen werktuigen in den stijl der Po-vlakte worden naar bet Zuiden toe al zeldzamer, bovendien verplaatsen ze zich gemakkelijk door handel: daaraan kan men dus den weg, dien de ex-Povlaktebewoners kozen niet vervolgen. Een beter middel biedt, naar ik meen, hun luxe-vaatwerk in combinatie met de crematiegewoonte. De pronkserviezen der „Noorderlingen” zijn egaal zwart gepolijst. Dit politoer bedekt ook de rijen van groeven en de bulten, die op verschillende plaatsen de eenheid van oppervlakte van de potten verbreken (fig. 5)¹. Zulk aardewerk herinnert sterk aan de in de eeuwen vóór en na duizend vóór Christus ten Noorden van de Alpen wijd en zijd (van Hongarije tot Frankrijk, van Oostenrijk tot Denemarken) verbreide „Buckelkeramik”, die men gemeenlijk naar de Lausitz noemt waar ze het eerst gevonden werd, ofschoon haar brandpunt in Bohemen en Silezië ligt. Het is niet onmogelijk, dat alleen in laatstgenoemde streken — omdat op het loess, dat er den bodem bedekt, geen boomen groeien — de uit het begin van het neolithicum stammende smaak voor versierd aardewerk was blij ven bestaan, terwijl in andere, boomrijke streken in het laatst van den steentijd en het begin van het brons alk betere serviezen van . . . hout waren. We zullen straks zien, dat in het ook houtarme Zuid-Italië in den tijd van het brons de sierkunst zich bleef wijden aan terracotta. De enorme verspreiding van den Lausitzer stijl verbiedt ons aan veroveringstochten of ook

¹ De illustraties zijn geplaatst bij het eerste gedeelte van dit artikel.

maar aan kolonisatie te denken: het was blijkbaar een mode, waaraan dus de voor kunst overigens heel weinig voelende Noorderlingen meegedaan hebben naar hun . . . zwakke krachten.

In scherp contrast met het versieringsstelsel der „Buckelkeramik” staat dat van de afstammelingen der neolithici, die nu ook brons leerden gebruiken. Bij hen ligt het door met wit gevulde gaatjes en krassen gevormde ornament niet onder maar op de oppervlakte (fig. 6), zoodat het lijkt alsof men het er af nemen kan zonder het vaasje of schotelteje te bederven. Nog een tweede verschil is er tusschen het „noordelijk” en „zuidelijk” aardewerk. Het eerste kent ook in den bouw van zijn potten en pannen zelf geen eenheid: men kan het oor van den rand afnemen, de bovenhelft van het onderste deel en houdt dan hééle dingen over. Bij de „zuidelijke” producten daarentegen ziet men den aanzet van de ooren niet; ze groeien uit de kan of de schaal zelf op alsof het planten waren of dieren of menschen. Maar de vormer beheerscht zoodanig zijn materiaal, dat hij de natuurdingen, die hem voor oogen zweefden onmiddellijk styliseert, zoo sterk zelfs, dat slechts een goede verbeeldingskracht in deze golvende lijnen nog buigzame biezen, knoestige takken, stierekoppen of menschenlijke borstbeelden herkent (fig. 7, 8 en 9).

Even duidelijk als aan het aardewerk kunnen we de beide tegen* gestelde stijlopfvattingen vervolgen aan de bronzen voorwerpen. Terwijl de noordelijke bijl (fig. 10) een puur practische samenstelling van onontbeerlijke bestanddeelen is, vormt de zuidelijke een levende eenheid (fig. n) waaraan de omgebogen einden naar slange- of vogelkopjes, de snede naar een opengaande bloem zweemen.

Toen de Noordelijken nog rustig in de Po-vlakte woonden vertoonde hun Zondagsch vaatwerk alleen het Buckelkeramiktype, maar bij hun vlucht voor de koude ontmoetten ze al spoedig de Zuidelijken, die — ook om het warmer te hebben — van de Apenrijnen afdalend dezelfde vlakten opzochten. Ofschoon vereeniging van brand- en skeletgraven op dezelfde kerkhoven en de gelijkheid van daarin aangetroffen dingen van dagelijksch gebruik bewijzen, dat de beide stammen vreedzaam samenleefden, blijft voorloopig het verschil in smaak bestaan zooals het volgende voorbeeld leeren zal. Eerst nadat de Noordelingen hun verhuizing begonnen hadden maakten ze kennis met de veiligheidsspeld, waarschijnlijk ongeveer tezelfder tijd als de Zuidelijken. Ziet nu eens wat een verschillende vorm er gegeven werd aan dit mode voorwerp. De groote speld (fig. 12) stamt uit de omgeving van een kerkhof van verbrande

dooden, die noordelijk vaatwerk meebrachten maar westelijk van Rome, dus diep in het gebied der Zuidelijken, bij gezet werden. Ze is geknikt, vormloos, uitsluitend doelmatig; de simpele krasjes en groetjes knippen ze als het ware aan stukjes. De andere twee (fig. 13 en 14) komen van een wat Noordelijk van Rome gelegen plek, waar de begravers veel talrijker waren dan de verbranders. Wat een rijkdom van ideeën bij even gfoete-braifebaarheid! Herinneringen aan zich krommende rupsen, samengedraaide lange blaren, gewonden koorden schemeren door.

Maar de samenleving leidde langzamerhand tot combinatie van de beide stijlen van het vaatwerk: dien van de verdeelende voren en de onafhankelijke bulten met den eenheid en symbolische vormen zoekenden. Voorbeelden van deze combinatie, die echter nooit volkomen samensmelting werd, vindt men vooral in het Albaansch gebergte ten Zuidoosten van Rome en op het gebied van die stad zelf, waar ook weer brand- en skeletgraven naast elkaar liggen. Het hierbij afgebeelde potje (fig. 15) vertoont bijvoorbeeld de Noordelijke bult voorop midden tusschen een Zuidelijke, eenheidvormende versiering — in dit geval een geruiten doek — verder een een knoestigen tak nabootsend oor, dat echter niet samensmelt met het lichaam van het potje. Deze tweeslachtige stijl, waarin gewoonlijk het Zuidelijke element overheerscht, duurt in dit gebied tot aan den import van de eerste Grieksche reukfleschjes van zoogenaamd protokorinthischen stijl, d. w. z. tot het begin van de zevende eeuw voor Christus. In noordelijker streken, vooral om Bologna, overheerschten de verbranders in aantal. Ze leerden weliswaar het naar eenheid strevende zuidelijke oment kennen, maar ontleedden het in zijn elementen, vooral maeanders en spiralen, verbrokkelden die nog weer en strooiden ze als verdeelend element over hun vaatwerk: dat is wat men „Villanova” noemt (fig. 16). Ook deze stijl duurt tot het ten tooneele verschijnen der Grieksche vazen. Dit fraaiere en deugdelijkere, allicht ook goedkoopere vaatwerk verdrong het inheemsche geheel. Daar reeds vroeger — vooral in Etrurië — de decoratie van het metaal onder Egyptischen en Assyrischen invloed gekomen was nemen dus alle gebruiksvoorwerpen een on-Italiaansch karakter aan. Alleen de weergeving van de menschelijke gestalte blijft nog lang van de Grieksche opvatting verwijderd, maar de ontwikkeling dezer portretkunst behoort geheel in de historische periode thuis.

Langer dan in Midden-Italië duurde de zelfstandige ontwikkeling

in het land van Venetië, dat zeker tot in de zesde eeuw voor Chr. zijn met fraai drijfwerk versierde pronkhemmers aan Noord-Italië, Tirol, zelfs Sicilië en Duitschland leverde en om Ancona, waar tot aan de verovering van het land door de Romeinen de krijgshafte Piceners hun graven vulden met een overvloed van wapenen en massieve sieraden, zooals het later Longobardenen Vikingen doen.
Rome, H. M. R. LEOPOLD.

Menschen die wij allen kennen.

VI.

De onderwerping van de stammen op de oevers van den Rijn ging voor de Romeinen niet van een leien dakje. De Treveri en de Langones, de bewoners van Trier en Langres, waren in verzet gekomen, maar de onbekwaamheid van de leiders en hun onbetrouwbaarheid had hen genoopt zich ten slofte te onderwerpen. In een vergadering houdt Cerialis de volgende redevoering. Hist IV 73—74, Anno 69 na Chr.

Ik heb mij op welsprekendheid nooit toegelegd en het Romeinsche volk heeft zijn voortreffelijkheid, door wapenen bewezen.

Maar aangezien bij U woorden het meest vermogen, en goed en kwaad niet naar hun eigen aard, maar naar de redevoeringen van onruststokers beoordeeld worden, heb ik besloten een korte uiteenzetting te geven, die, nu de oorlog afgelopen is, nuttiger voor u is aan te hooren dan voor mij uit te spreken.

Uw land en dat van de overige Galliërs zijn de Romeinsche legeraanvoerders binnengekomen zonder eenigen landhonger, maar door uw eigen voorvaders uitgenoodigd, die door onderlinge veeten tot het uiterste uitgeput waren; de tot hulp ontboden Germanen hadden bondgenoot en vijand gelijkelijk slavernij opgelegd. In hoeveel gevechten tegen Kimbren en Teutonen, met wat voor inspanning van onze soldaten of met welken uitslag wij de oorlogen in Germania gevoerd hebben, is voldoende bekend.

Niet om Italië te beschermen hebben wij den Rijn bezet, maar om te verhoeden, dat een tweede Ariovistus zich van de heerschappij over de Gallische landen zou meester maken. Geloofd ge, dat ge Civilis en de Bataven en den stammen over den Rijn dierbaarder zijt dan hun voorouders uw vaders en grootvaders het geweest zijn? Aanleiding voor de Germanen om den Rijn over te trekken zal altijd hetzelfde blijven: begeerte, hebzucht en lust om te trekken en van woonplaats te veranderen, om hun moerassen en hun onvruchtbare heiden te verlaten en dezen zeer vruchtbaren bodem en U zelf in bezit te nemen. Intusschen, vrijheid en snurkende leuzen worden voorgewend; nog nooit heeft iemand heerschappij en zeggung over anderen voor zich gewenscht zonder diezelfde mooie woorden te gebruiken.

Oorlogen tusschen de vorsten onderling zijn er in de Gallische landen altijd geweest, totdat ge U aan ons overgegeven hebt. Wij hebben, hoezeer herhaaldelijk geprikkeld, krachtens het recht van den overwinnaar, U toch niets meer opgelegd dan noodig is om den vrede te handhaven.

Want rust onder volkeren zonder wapens is onbestaanbaar, geen wapenen

zonder soldij, geen soldij zonder belastingen; andere belangen zijn voor ons gemeenschappelijk. Zelf staat ge meer dan eens aan het hoofd van onze legers, zelf bestuurt ge deze en andere gebieden. Er is geen bevoorrechtting, geen achtendtzetting. Hebben wij goede regeerders, dan geniet gij daarvan evenzeer, al woont gij veraf; woestelingen vallen alleen hen lastig, die in hun omgeving leven, evenals misoogst of watersnood en andere natuurrampen, zoo moet ge ook de uitspattingen of de hebzucht der overheerschers verdragen. Fouten zullen er gemaakt worden, zoolang er menschen zijn, maar zij zijn niet eeuwigdurend en zijl worden door de tusschenkomst van betergeaarden weer goedge maakt. Tenzij ge misschien met mannen als Tutor en Classicus aan het hoofd een gematigder regeering verwacht, of met minder belasting dan nu legers zullen op den been gebracht worden om daarmee Germanen en Britanniërs binnen te halen! Want zijn de Romeinen, wat de goden verhoeden! — verjaagd, wat zal er dan anders van komen dan oorlog tusschen alle stammen onderling? Door eendrachtige samenwerking en strenge tucht gedurende achthonderd jaren is deze organisatie vast aaneengegroeid, die niet gesloopt kan worden zonder den ondergang der sloopers; maar u wacht het grootste gevaar, bij u immers is goud en rijkdom, de voornaamste oorzaken van een oorlog.

Daarom hebt lief en dient den vrede en de stad, die wij overwonnenen en overwinnaars op voet van gelijkheid toebehooren.

Laat U tot waarschuwend voorbeeld zijn de geschiedenis van beiden; verkiest niet opstandigheid met ondergang boven gehoorzaamheid met veiligheid!

E. S.